

A textológiai munka egyes problémáiról – az új textológiai alapelvek közrebocsátásakor –

1. Az elmúlt évtizedekben világszerte jelentős új kihívások érték a textológiát, amelyekhez Magyarországon még további különleges tényezők is társultak, s ezek együttesen meglehetősen sajátos helyzetet teremtettek. Azokról a szakmai megfontolásokról, amelyek legnagyobb mértékben a genetikus textológia hatásával és az elektronikus szövegvilág kialakulásával és formálódásával kapcsolatosak, a hazai olvasó is tudomást szerezhetett, leginkább tematikus folyóiratszámokból – lásd a *Helikon* című folyóirat számait: *A szövegkiadás új elmélete és gyakorlata* (1989/3–4.), *Textológia vagy textológiák?* (1998/4.), *(Új) filológia* (2000/4.) –, de még az egyetemi oktatás számára készült filológia-tanönyv újabb, átdolgozott kiadásaiból is. Jóval kevésbé ismert a hazai helyzet radikális átalakulása, és azok a részben társadalmi, részben szakmai változások, amelyek ezt előidézték. Ezek a változások főként a hazai textológiai munka szakmai irányítását végző Textológiai Munkabizottsággal kapcsolatosak.

Az MTA I. Osztályának 1960-ban felállított Textológiai Munkabizottsága eredendően egy központosított szerkezet szülötte volt: az Akadémia szakmai szervezeteként engedélyezte a kritikaikiadás-sorozatok megindítását, és folyamatosan figyelemmel kísérte készítésüket egészen a kötetek megjelenetéséig, amire az Akadémiai Kiadónál került sor, jobbára az erre a célra szolgáló központi kutatási főirány finanszírozásával. Az 1990-es években ez a szerkezet széthullott. Az új kiadói vállalkozások új sorozatokat indítottak, s elvitték a régiakat is az Akadémiai Kiadótól, a finanszírozás sokcsatornásá vált, s mindezzel összefüggésben, az engedélyezettetés intézményének spontán elhalásával párhuzamosan a Munkabizottság szerepe bizonytalanra vált a folyamatokban. Mindez azt is jelentette, hogy a finanszírozás decentralizáltsága a pénzek elaprózódásához vezetett, nehezebb lett a kötetek megjelenítésének anyagi feltételeit biztosítani, a kis példányszámú, ugyanakkor nagy munkaráfordítást igénylő kritikai kiadások folyamatosan nem a saját súlycsoportjukba tartozó versenytársakkal mérköztek a pályázatokon. A könyvpiaci versenyben megszaporodtak a dilettantizmus jelenségei, ami sajnálatos módon valamelyest elérte a textológiai szakmát is.

A hazai irodalomtudományi kutatások episztemológiai tere is alapvetően megváltozott. A posztmodern irányzatok térnyerésével a szakmai közbe-

széd meghatározó vonásává vált a befogadó jelentéstulajdonító szerepét kiemelő, a szöveget relativizáló, annak mindenkori pluralitását hangsúlyozó beszédmód, amelynek egyáltalán nem nyilvánvaló a közös érdekelttsége a szövegtudományi stúdiók humanista filológusok által rögzített, majd textológus nemzedékek által továbbfejlesztett alapelveivel.

A két leírt változás azonban nemcsak hátrányokat hozott magával, hanem bizonyos előnyöket is rejthet. Az institutionális decentralizációval nyilvánvalóan szélesebb lehetőségek nyíltak a kritikai sorozatok alapítására (vagy egyes kötetek kiadására), választani lehetett a kiadók között, többféle finanszírozási forrás állott rendelkezésre, hogy csak a legfontosabbakat említsük. Az újfajta episztemológiai sodrás szintén görget olyan megfontolásokat is, amelyeknek reflektált belátása hozzájárulhat a textológia szemléletmódjának a megújulásához.

A Textológiai Munkabizottságnak ebben az ellentmondásos környezetben kellett újradefiniálnia saját arculatát és feladatait. Ennek a munkának a 2001 januárjában felálló új vezetéssel, Debreczeni Attila elnöki és Kecskeméti Gábor társelnöki irányításával vágott neki a testület.

Első és közvetlen feladatként a textológiai szakma helyzetének áttekintése adódott. Meg kellett vizsgálni, hogy a Munkabizottság által számon tartott sorozatok hogyan haladnak, milyen új kiadások jelentek meg a könyvpiacra, milyen szerzői jogi és finanszírozási gondok adódtak az elmúlt időszakban, s mely pontokon szorul újragondolásra a textológiai szabályzat. Az e feladatokra – nemcsak állandó bizottsági tagokból, hanem külső konzulenseket is bevonva – létrehozott munkacsoportok elkészítették jelentéseiket, amelyek bizottsági megtárgyalása során kialakult a követendő stratégia. Ennek alapvetését az a belátás jelentette, hogy a Munkabizottságnak el kell szakadnia a központosított szerkezet által ráruházott funkcióktól, s a szakmai koordinációt új alapokra kell helyeznie. Hivatalból nem tudja felügyelni a textológiai szakmát, s erre ebben a formában nincs is szükség. Arra viszont szükség van, hogy legyen egy szakmai testület, amely a nyilvánosság előtt képviseli a tudományos szövegkiadás általa irányadónak tekintett követelményeit, s koordináló-felügyelő szerepet is vállal a szigorúan az önkéntesség elve alapján hozzátartozó műhelyek között. Amelyhez tehát nem a kötelezés kényszere kapcsolja a szövegkiadó műhelyeket, hanem a szakmai konzultációnak és a szakmai érdekek érvényesítésének lehetősége.

E funkciók betöltését az akkreditáció intézményének megteremtésével és egy minőségi tanúsítvány bevezetésével láttuk megvalósíthatónak, olyan módon, hogy mindkét jogintézmény a tudományos szövegkiadások alapelveinek újrafogalmazott kritériumaira támaszkodik.

A Textológiai Munkabizottság által eddig felügyelt, valamint az újonnan alapított kritikai sorozatok szövegkiadó műhelyei önkéntesen eldönthették (s eldönthetik a továbbiakban is), hogy kívánják-e a Munkabizottsággal va-

ló együttműködést, elfogadják-e annak szakmai kontrollját, s kívánják-e az általa kiadott minőségi tanúsítványt. Amennyiben igen, sor kerül az *akkreditációra*, amelynek során a Munkabizottság megvitatja a benyújtott szakmai tervezetet, a megvalósítás feltételrendszerét, s kedvező megítélés esetén a sorozatot nyilvántartásba veszi. Ilyen akkreditációért sorozaton kívüli, egyedi kötetek készítői, illetve kiadói is folyamodhatnak. Az akkreditált sorozatok kötetei és az akkreditált egyedi kiadások viselhetik azt a minőségi tanúsítványt, amelynek adományozására az MTA I. Osztálya felhatalmazást adott a Textológiai Munkabizottságnak.

E *minőségi tanúsítvány* nem az egyes kiadványok tudományos színvonalára vonatkozik: csakis azt hivatott jelezni, hogy az adott munka teljesíti a szakmai minimumkövetelményeket (a tudományos kvalitások, eredmények megítélése a szakmai nyilvánosságra tartozik). A minőségi tanúsítványnak kettős feladata van. Egyrészt alkalmas a nyilvánosság orientálására, a könyvet vásárló, illetve elektronikus szöveget olvasó közönség tájékoztatására, így egyfajta védjegyként piaci értéket is megtestesíthet. Másrészt megszerzése egy sajtós, megteremtés előtt álló pályázati formában való részvétel feltétele. A kritikai kiadásoknak jelenleg a pályázatokon egyenlőtlen versenyben kell helytállniuk, ezért feltétlenül indokoltnak látszik, hogy a nemzeti kulturális örökség fontos részét jelentő klasszikus irodalmi hagyomány feltárását és megőrzését feladatának tekintő kiadványtípus önálló, kiemelt finanszírozási formára leljen, a Textológiai Munkabizottság pedig – egy előminősítési rendszer keretében – a minőségi tanúsítvány kiadásával garantálja, hogy csak a szakmai alapkövetelményeket teljesítő, s valóban nyomdakész kéziratok vesznek részt e pályázaton.

A minőségi tanúsítvány odaítélésének elbírálási folyamata szükségessé tette a Textológiai Munkabizottság által elengedhetetlennek tartott *szakmai alapkövetelmények* újragondolását és világos rögzítését. Az MTA I. Osztálynak első kritikai kiadási szabályzata 1950-ben készült el, majd 1954-ben jelent meg ennek javított és bővített változata. A Textológiai Munkabizottság felállítását követően ennek a testületnek lett a feladata, hogy felügyelje a kritikai kiadások szabályzatát, amely normaként funkcionált a hazai kiadási gyakorlatban. Eddig két ilyen, a Munkabizottság részvételével készült, az irodalmi szövegekre kiterjedő szabályozás létezett, ezekhez csatlakozik még ma is *A népköltési (folklor) alkotások kritikai kiadásának szabályzata* (1974). *A magyar klasszikusok kritikai kiadásának szabályzata* Horváth Károly szerkesztésében készült (1961), majd azt a Péter László által szerkesztett *Irodalmi szövegek kritikai kiadásának szabályzata* váltotta fel (1987). Mindkettőt megtárgyalta és jóváhagyta az Irodalomtudományi Bizottság és az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya is. A szakmai alapkövetelmények újbóli megfogalmazása mellett ennek az eddigi érvényben volt szabályzatnak a jogi státusát is rendezni kellett.

A Textológiai Munkabizottság és külső konzulensei munkájával az elmúlt években kidolgozott szakmai alapkövetelményeket az *Alapelvek az irodalmi szövegek tudományos kiadásához* című dokumentum rögzíti, amelyet ez év tavaszán előbb az Irodalomtudományi Bizottság, majd a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály is megvitattott és jóváhagyott, legitimációja tehát megegyezik az elődjével, és jogi helyzetét tekintve fel is váltja azt. A széles közönség számára a jelen folyóiratszámában válik először elérhetővé.

A korábbi textológiai szabályozás uniformizáló előírásrendszere helyett ez a dokumentum *alapelvekre* koncentrál, afféle *minimumkövetelményt* megfogalmazva, amely nem az egyes textológiai irányzatok, hanem a szakszerű tudományosság és a dilettantizmus közé húz határvonalat. Nem a tartalom és a módszerek szabályozására törekszik, hanem egyfajta viszonyítási pont kíván lenni, amelyhez képest minden kiadás a maga egyedi problémái szerint határozhatja meg magát. Minden kiadás egyedi, s követhet egyedi módszereket, csak tudja magát hitelesen megvédeni a tudományos nyilvánosságban. Különösen fontos ez az új textológiai irányzatok és eljárások esetében, hiszen ezeknél még kevés a számba vehető és rögzíthető tapasztalat. Rendkívül fontos emlékeztetni rá, hogy ez az első olyan hivatalos magyarországi textológiai dokumentum, amely meghatározza a genetikus kiadás és az elektronikus kiadás minimumkövetelményeit, s amelyben egységes szerkezetben tekinthetők át a kritikai kiadásra és a forráskiadásra vonatkozó alapelvek. Kiegészítő záradékában az ún. népszerű kiadás, vagyis a gondozott szövegű, lektorált, tudományos kritériumokhoz igazodó, de szélesebb körű közönségnek szánt kiadás követelményei is megtalálhatók, s többek között ez teszi érthetővé, hogy a dokumentum címe sem csak a kritikai kiadásokat említi, hanem a tudományos kiadásokról beszél.

Fontos azonban tisztázni azt is, hogy a jelen szabályozás a korábbi, Péter László szerkesztette szabályzatot csak jogi helyzetének tekintetében váltja fel maradéktalanul. A manapság is általánosan használt és elismert korábbi szabályzat – megváltozott jogkörben: ajánlásként – továbbra is a Munkabizottság hivatalos dokumentuma maradt, a közeljövőben legfeljebb kisebb átdolgozása várható. Ajánlásként való szereplése lényegében csak eddigi tényleges használati módjának elismerését jelenti. Tervezzük kidolgozni mellé a genetikus és az elektronikus kiadásokra vonatkozó ajánlásokat is. A kötelező *Alapelvek* és a konzultatív funkciójú ajánlások együttesen valósíthatják meg a Textológiai Munkabizottságnak mint módszertani tanácsadó központnak a sokrétű feladatait. Az *Alapelvek* minden pontjának szigorú betartása feltétele annak, hogy egy kiadás viselhesse a Munkabizottság minőségi tanúsítványát, a kiadás elkészítésének technológiai részleteihez azonban – az életmű, a műfaj, a korszak jellegzetességeinek megfelelően – idővel akár többféle ajánlás is rendelkezésre állhat, s az akkreditáció konzultációi során a Munkabizottság szakértői és a kiadást készítő kutatók közösen kereshetik a legalkalmasabbnak látszó megoldásokat.

2. Minthogy a kritikai és a forráskiadás kritériumai aligha okoznak majd drámai meglepetést az olvasónak, és minthogy a genetikus textológia egyes problémáival e folyóiratszámában önálló írás foglalkozik, számomra az maradt még hátra, hogy az elektronikus kiadást értelmező részhez fűzzek néhány megjegyzést.

Az utóbbi években mind az interneten, mind CD-ROM-on igen sok kétes eredetű, megbízhatatlan állapotú magyar irodalmi szöveget tettek közzé részint lelkes amatőrök, részint nyereségérdekelt, a munka színvonalával nem, csak széles körű eladhatóságával törődő vállalkozások. Ezeknek a szövegeknek a terjesztését hatósági intézkedéssel korlátozni aligha lehet. Inkább az látszik lehetséges irányvonalnak, hogy az elektronikus szövegek egy csoportjának magas minőségi szintjét ösztönözzük, illetve elismerjük. Amiként a papíron megjelenő kiadások világában egymás mellett élnek igénytelen és igényes, a szövegeket a szükséges textológiai-filológiai vértetéssel gondozó és kétes, hibás, hiányos edíciók, az elektronikus szövegek között is hosszú ideig ezzel a kettősséggel számolhatunk. Meg kellett azonban teremteni annak a lehetőségét, hogy az igényes textológiai-szövegkritikai munkát végző kutatók és műhelyek, amint a papírkiadások világában, úgy az elektronikus szövegek világában is a Textológiai Munkabizottságnál regisztráltathassák magukat, munkájukhoz szakmai irányelveket kapjanak és munkájuk végeredményét a Munkabizottság tanúsítványával terjeszthessék. Textológiai szempontból értékes elektronikus kiadás készítését vállalni a szövegkiadás-sal foglalkozó kutató vagy műhely önkéntes döntése, amely természetesen annak elismerését is jelenti, hogy az ezzel az igénnyel készülő kiadások fölött a Textológiai Munkabizottság szakmai felügyeletet gyakorol.

A Textológiai Munkabizottság most közrebocsátott alapelvei csak az elektronikus kritikai kiadásra vonatkozólag határoznak meg kötelező kritériumokat. Épp csak említésre kerül, hogy a hagyományos, papíralapú kritikai kiadásokból is létrehozható digitalizált változat, és hogy a két kiadás csoportot nem szabad összetéveszteni egymással. A digitalizált kiadásokkal kapcsolatban a Munkabizottság legfeljebb ajánlásokat fog majd létrehozni. Az e kiadás csoportra vonatkozó ajánlások viszont minden bizonnyal sok közös vonást mutatnak majd az elektronikus szövegtárolás néhány általánosan helyeseltető elvével. Az alábbi 3. pontban az elektronikus kritikai kiadásról, a 4. pontban a digitalizált kritikai kiadásokról, az 5. pontban pedig bármiféle elektronikus szöveg könyvtári tárolásának néhány alapelvéről lesz szó. Végül helyesnek látszik kitérni arra is – a 6. pontban –, hogy az elektronikus feldolgozási mód hogyan érinti a hagyományos, papíralapúnak szánt kritikai kiadások kutatási szakaszát is.

3. Abban a szoros értelemben, ahogyan az *Alapelvek* című dokumentum meghatározza az elektronikus kritikai kiadás fogalmát, a világon jelenleg legfel-

jebb néhány ilyen létezik. Az elektronikus kritikai kiadás már létrehozásának első pillanatától fogva, koncepcionálisan az elektronikus médium számára készül, igénybe véve és messzemenően kiaknázva annak valamennyi lehetőségét. Egy elektronikus kritikai kiadásnak el sem képzelhető papírváltozata: létmódja, filozófiája, szövegkezelő elve kizárólag elektronikus környezet számára megalkotott, és a főszöveg és jegyzetapparátusa tanulmányozásánál jóval összetettebb, az elektronikus médium által biztosított speciális szövegkezelési lehetőségeket teremt. Csak idő- és munkaigényes textológiai-filológiai és egyedi programozói munkával készíthető el. Készítésének folyamata kutatási és publikációs szakaszt is magában foglal. Papíron megjelent kritikai kiadás alapján is csak jelentős további munkaráfordítással állítható elő. Következik a fentiekből, hogy irodalomtörténész kutató bevonása nélkül, kizárólag könyvtárosok munkájával nem készülhet. Kilátástalannak ítéljük, hogy ez a munka nyereségérdekelt módon elvégezhető volna.

Az elektronikus szöveg meghatározó jegyeként mindeddig főként azok a lehetőségek kerültek szóba a magyarországi irodalomtudományi kutatásban, amelyek a szöveg nem-lineáris bejárásával, így a recipiens fokozott jelenlétével, a recepció során interaktívá váló műélvezettel kapcsolatosak. Ezeknek a lehetőségeknek a hyperlink áll a háttérben, a dinamikus szövegfelület, amely ugrópontokat és hozzájuk fűzött ugrási célpontokat tartalmaz. Jóval kevesebb figyelmet ébresztett még körünkben a jól megszervezett elektronikus szöveg struktúra-jellege, márpedig a posztmodern olvasási módnak oly kedves lehetőségek technológiai háttere ez esetben a legortodoxabb strukturalizmushoz hasonlítható. Ez a rendszeres strukturáltság hozza létre a posztmodern befogadás mellett a statikus olvasás és a tetszőleges szempont szerint lekérdező és rendező kutatás lehetőségfeltételeit is. Ez a strukturáltság jelölőnyelvi rendszerekkel teremthető meg. A Textológiai Munkabizottság a jelölőnyelvi strukturáltságot kötelező kritériumként írja elő az elektronikus kritikai kiadások számára.

Viszont az *Alapelvek* egyébként szigorúan fogalmazott szövege nem véletlenül megengedő, amikor „egy alkalmas jelölőnyelv szerinti struktúra-kódolás”-ról beszél, nem nevesítve sem a jelölőnyelvet, sem az azon belüli strukturálási rendet. A technológiai változások ugyanis rendkívül gyorsan zajlanak ezen a területen, s míg öt-hat évvel ezelőtt az SGML látszott a legnagyobb jövőjű jelölőnyelvnek, a XXI. század első éveinek gyakorlatában a rugalmasabb XML tört előre. Elég ismert az a törekvés, amely a korábban, a kilencvenes évek elejének technológiai színvonalán HTML struktúrákban megteremtett on-line szövegek jóval differenciáltabb és dinamikus működési lehetőségeit is az XML felé lépő konverzió segítségével kívánja biztosítani. Ez igen extenzív konverzió: az esetek többségében nem végezhető mechanikusan, hanem igen sok hozzáadott szellemi értéket feltételez, lényegében a lineáris szöveg strukturált szakértői adatbázissá való mélyítését je-

lenti. Nem hisszük azonban, hogy feladata volna a Textológiai Munkabizottságnak a struktúrát és így magát a struktúrákból összetevődő dokumentumot leíró, szabványosított dokumentumtípus-definíciókat (DTD) állandósítani bármely jelölőnyelv alkalmazásához. A kritikai kiadások munkálatai ugyanis mind kutatási, mind publikációs fázisukban a legkülönbözőbb cél-érdekeltségek köre szerveződnek. Nemcsak a szerző, a kor, a műfaj, a forráscsoport adottságai határozzák meg a feldolgozás rendszerét, hanem azok a szempontok is, amelyek a kutatói közösséget az adott munkálat elvégzése közben vezetik. Van, amikor a lehető legteljesebb paleográfiai reprezentáció számít, máskor a szövegrétegek elkülönítése a cél, ismét más esetben a nyelvallapot, az ortográfia, a biográfiai tényekkel való összefüggés vagy más referenciális mező élvez elsőbbséget, elképzelhetők tematikus vagy kronológikus strukturáló szempontok és így tovább. Egyes kutatásokat a szövegforrások, másokat a belőlük – még ha hipotetikus is – teremtett szövegek dominálnak. Az alkalmazott jelölőnyelvi szerkezet mindenképp ezeket a szemléleti alapelveket és kutatási célokat fogja struktúráképző elemekké leképezni. Nem készíthetők univerzális, mindenki által elfogadott, minden célt egyaránt kiszolgálni képes DTD-k, sokkal valószínűbb, hogy minden igazán átgondolt vállalkozásnak magának kell ilyet bevezetnie. Adaptálásra, továbbfejlesztésre alkalmas, szabványos bővítés esetén kompatibilisként megőrizhető rendszerek, például a Text Encoding Initiative (TEI) nyilvános, korábban SGML, ma XML DTD-i rendelkezésre állnak ehhez, több magyartásuk is készült már. A kutatói érdekeltségek széles skáláját átfogni kívánó szakmai bizottság ezeknek az ajánlásában csak nagyon differenciáltan járhat el, kötelezővé tételükkel pedig, úgy hiszem, meg sem próbálkozhat. Tudományterületünkön – még nemzetközi szinten sem – nincsenek és nagy számban a közeljövőben sem várhatók szoroson azonos szempontok szerint létrehozott, egymásba a szemléleti összeegyeztetlenség veszélye nélkül integrálható, tartalmas és nagyméretű adatbázisok, mint a természet- vagy a műszaki tudományokban. Azok a műhelyek, amelyek tevékenységüket szorosabb integrációban képzelik el, bármikor meg tudják és meg fogják teremteni technológiai összehangolódásuk elemi feltételeit. Csak példaképpen említem: publikációs projekteknél nem szokásos mód az önálló bibliográfiai annotáció helyett a mindenre egyaránt és (ezért) semmire sem igazán alkalmas közgyűjteményi könyvtárkatalógusok dinamikus lekérdezését biztosítani, de ha ilyen igény merül fel, a felek kölcsönösen néhány hét alatt a dolog végére járhatnak, és üzembe helyezhetik relációs rendszerüket anélkül, hogy a DTD-k különfélesége komolyabban feltartóztathatná őket. A dolgok jelen állása szerint az egyedi programozói munka nem takarítható meg még a kiterjedtebb szövegbevitel elősegítése érdekében sem, nemhogy a strukturált korpusz különféle, lineáris és nem-lineáris, horizontális és vertikális megjelenítései és egyéb használati módjai kezelésére.

4. Ma már a hagyományos, papíralapú kritikai kiadások is egytől egyig elektronikus technológiai folyamatban nyerik el végső formájukat. Attól azonban, hogy egy kritikai szövegkiadás elektronikus tördelőfájlja rendelkezésünkre áll, vagy akár attól, hogy ebből a csak a tördelőprogram számára értelmezhető fájlból export- és konverziós műveletek bonyolult egymásutánjával egy átlagos szövegszerkesztő vagy világháló-böngésző alkalmazás számára megjeleníthető karaktersort állítunk elő, még a legkevésbé sem juttunk elektronikus kritikai kiadás birtokába. Amit ilyen módon létrehozhatunk, az egy papírkidás szövegének – jó esetben – tökéletes hűségű digitalizált reprezentációja.

E digitalizált szövegeket ugyan nem tekintjük a szó szűkebb értelmében vett elektronikus kritikai kiadásnak, mégis kívánatosnak tartjuk, hogy a papírkidásban elkészülő kritikai kiadások szövegéből – a szerzői jogi feltételek tisztázását követően – minél több esetben digitalizált változat is megjelenjék. Ezeknek a digitalizált szövegeknek fontos szerepük lehet abban, hogy a kétes eredetű és állapotú szövegeket legalább a nyilvános elektronikus könyvtárakban háttérbe szorítsák, másrészt a szövegkeresési lehetőségek radikális feljavítása révén a kutatásban is megvan a maguk fontossága. Kritikai kiadások digitalizálására – minthogy kutatói többletfeladatot nem kívánnak meg, legfeljebb szoros korrektúrázást – nagy elektronikus könyvtári gyűjteményeknek is érdemes vállalkozniuk, digitalizált kritikai kiadások archiválására és szolgáltatására pedig ezek a legalkalmasabbak. Egy efféle könyvtári gyűjtemény – főképpen, ha kiegészítik népszerű papírkidások digitalizált szövegeivel is – nemcsak támogatásból, hanem akár nyereségérdekelten is működtethető.

5. Könyvtári archiválás és szolgáltatás szempontjából a kritikai és a népszerű kiadásból készült digitalizált szöveg sok hasonlóságot mutat. A Textológiai Munkabizottság csak a magyar klasszikusok tudományos kiadásaival foglalkozik, a magyar kultúra interneten olvasható összes szövegével vagy egyáltalában a digitalizált szövegvilággal kapcsolatban nem határozhat meg kötelező kritériumokat, szabványokat, kódtáblákat stb. Ehhez a tevékenységhez a felhatalmazás is, a kompetencia is hiányzik: a magyar kultúra történetének ábrázolásához szükséges karakterek szabványos nemzetközi kódtáblákba való befoglalásának kivívása például *magyar nemzeti* feladat, a karakterek és a tipográfiai jelek kötelezően megkívánt kódszámainak szabványosítása és a magyar helyesírás szabályainak e követelményekkel való kiegészítése pedig *országos szintű, általános jogkörű* szervek dolga. Ezek a legkevésbé sem irodalomtudományi feladatok, az Akadémia részéről leginkább a Műszaki Tudományok Osztálya alá sorolt Informatikai Bizottság volna hivatott a képviselőtükre, amely a IV. és a VIII. akadémiai osztály kivételével valamennyi osztály közös bizottsága. Azt azonban lehetségesnek tart-

juk, hogy a digitalizált irodalmi szövegekkel kapcsolatban a Textológiai Munkabizottság ajánlásokat fogalmazzon meg. A legnagyobb hazai nyilvános elektronikus gyűjtemények áttekintése alapján érdemes néhány ajánlható megfontolást máris közzétenni.

– Irodalmi szöveg szöveggondozó személy nélkül nem létezik, minden irodalmi szövegnek – a még elő szerzők műveinek kivételével – nemcsak szerzője, hanem szöveggondozója is van. Ajánlott a szerző és a szöveggondozó megjelölése minden egyes szövegforrás azonosításához.

– Minden tárolt szöveget metaadatokkal célszerű kiegészíteni, amelyek a felhasznált szövegforrást egyértelműen azonosítják.

– Abban az esetben, ha a felhasznált szövegforrás egy papírkiadás, ajánlott annak teljes címleírását, a szöveget gondozó valamennyi közreműködő nevét és szöveggondozó műveleteinek természetét feltüntetni, a papírkiadás címnyegyedében és kolofonjában található adatokkal megegyezően. Az eredeti papírkiadás adatai nem veszhetnek el az esetleges közvetett felhasználás esetében sem: ha az állomány gyarapítása nem közvetlen digitalizálás, hanem egy digitalizált kiadás átvétele alapján történik, a digitalizálótól ajánlatos megkövetelni a pontos dokumentációt a digitalizált szövegforrásról. Amennyiben a digitalizált szövegforrás nem azonosítható, a digitalizálás több szövegforrás kontaminációja útján jött létre vagy a digitalizáló a dokumentálást megtagadja, az elektronikus gyűjtemény helyesen jár el, ha a digitalizált szöveget nem veszi fel az állományába. Az elektronikus gyűjtemény könyvtáros munkatársainak nem tehető feladatává, hogy kétes, bizonytalan eredetű szövegek szövegforrása után nyomozzanak.

– Abban az esetben is, ha a felhasznált szövegforrás papírkiadásban (még) nem létező, kéziratként felfogható szövegkiadói elgondolás, a szöveget gondozó és azért felelősséget vállaló személyek nevét és szöveggondozó műveleteik jellegét ajánlatos feltüntetni.

– Digitalizált formában közzétenni általában egy szövegforrás egészét célszerű. Ezért például a csak egy-egy verset vagy néhány versből álló alkalmi versválogatást közzétevő egységek helyett a kötetnyi terjedelmű szövegek reprodukálását ajánlatos preferálni.

– A szövegforrások megválasztásánál szakszerű eljárás szükséges. XIX–XX. századi szerzők esetében kritikai kiadások főszövege is lehet a szolgáltatott szöveg alapja, mert ennek nyelvi és helyesírási állapota nem archaikus, nem kíván az olvasótól különleges kompetenciát. Régebbi szövegek esetében a betűhű kritikai kiadások a szélesebb közönség használatára alkalmatlanok lehetnek, ezért ajánlatosabb jó minőségű népszerű kiadásokat alapul választani. A szövegforrások megválasztásánál célszerű kikérni szakértők, például a Textológiai Munkabizottság állásfoglalását, esetleg – nagyobb elektronikus könyvtár esetén – erre a célra állandó konzultációs fórumot felállítani.

– A könyvtár állományában található digitalizált szöveg lehetőleg a szövegforrás teljes hűségű másolata legyen. A teljes szövegszerű azonosság megteremtésének módja a korrektúrázás. Amennyiben a szövegazonosság fennáll, a szövegért a szöveggondozó tartozik felelősséggel, nem a szöveget szolgáltató könyvtár és munkatársai. Ezért a szövegforrás hibáinak kijavítása sem feladata a könyvtárnak: általános esetben a szövegforrás sajtóhibáival és hiányosságaival együtt reprodukálendő. Indokolt esetben, feltűnő, durva hibák vagy az olvasást különösen megnehezítő sajátosságok kijavítására sor kerülhet, azonban ennek dokumentálására egy általános feljegyzés a hibák kijavításának tényéről a metaadatok között nem elégséges. Ajánlatos minden olyan változtatásról, amelyben a szolgáltatott szöveg a szövegforrástól eltér, számot adni. Amennyiben a változtatások tipologizálhatók, a változtatástípusok együttesen regisztrálhatók (például ha a szövegforrás valamennyi, régies írásmódot követő aposztrófját a szolgáltatott szövegből egyenkénti jelzés nélkül elhagyták). A szövegforrás kiegészítése még kevésbé a könyvtár feladata: magától értetődő például, hogy amíg egy költői életműnek nem készül el tudományos (kritikai) kiadása, addig az életmű teljes körű hozzáférhetősége sem garantált.

– Az autentikus szöveghez nemcsak a pusztá karaktersor, hanem bizonyos formázások is hozzátartozhatnak a szerző elgondolása szerint. Ezért a plain text szövegformátum helyett a jövőben olyan formátumok szolgáltatását kívánatos támogatni, amelyek a szövegek formai jellemzőinek megőrzésére is alkalmasak.

6. Az előzőkben a szoros értelemben vett elektronikus kritikai kiadások követelményeiről, kész papírkiadások digitalizált publikálásáról, valamint a kritikai és a népszerű kiadások elektronikus gyűjteményekben való tárolásához és szolgáltatásához ajánlott elvekről volt szó. Van viszont még egy olyan, az elektronikus szövegkezeléssel ugyancsak összefüggő terület, amely igen széles kutatói kört érint, lényegében mindenkit, aki textológiai munkát folytat. Arról van szó nevezetesen, hogy a XXI. században az elsőrendűen papírkiadásban megjelentetni szándékozott kritikai kiadás kutatási szakasza is elektronikusan magasrendűen megszervezett kell hogy legyen. Az átgondolt, hosszú távra tervező, sorozatokban gondolkodó, munkatársak szélesebb körét mozgató vállalkozásokban már nem szabadna előfordulnia, hogy a kutatók irodai célra szánt, általános célú szövegszerkesztő programokba viszik be jól-rosszul a szövegeket, s ott is többé-kevésbé egyedi jelölési rendszereket és rögzítési módokat alakítanak ki a szövegkritikai és a tárgyi jegyzetapparátus hozzáfűzésére. Úgy vélem, megalapozott szövegkritikai kiadási vállalkozás már nem létezhet vagy egyedi, vagy legalábbis nagyon erősen testre szabott szövegbeviteli célprogram üzembe helyezése, tehát egyedi programozói munka megvásárlása nélkül, beleértve a munkatársak egységes technológiai

döntéseit lehetővé tevő betanítást és konzultációt is. Egy ilyen szövegbeviteli alkalmazás a szövegek metaadatainak nyilvántartására szolgáló adatbázis-kezelő célprogramba integrálható. Optimális esetben pedig a korpusz, készüljön bár elszigetelt gépeken, legalább havi rendszerességgel központi szerverszámítógépre kerül, és minden, a projektben részes kutatónak folyamatosan rendelkezésére áll. Mindez már a kutatási szakaszban érdemi segítséget nyújthat az áttekintéshez, a publikációs fázisban pedig lehetővé teszi, hogy ugyanabból az alapanyagból lényegében automatikusan a legkülönbélebb kimenetek álljanak elő, a nyomtatott könyvtől akár az indexelt elektronikus adatbázisig.

Elismerem, hogy egy ilyen szorosan szervezett kritikai kiadásban való részvétel jóval nagyobb technológiai fegyelmet és kompetenciát kíván meg a munkatársaktól, mint a hazai irodalomtudományi kutatásban idehaza manapság megszokott mérték. Ugyanazt gondolom azonban, mint amit a közelmúltban mondott ki egy fiatal, az informatikai rendszerszervezésben jártas és a XIX. századi kritikai irodalom kutatásának elkötelezett pécsi kutató: „Az informatikai »analfabetizmust« éppolyan alkalmatlansági tényezőnek kell tekintenünk, mint amilyen a »valódi« írástudatlanság lenne a bölcsészettudományi kutatásban.”